

تجربه برنامه‌ریزی در جهان: پیدایش و سیر تطور

به اهتمام: پرویز اجلالی

نویسندگان:

پرویز اجلالی

مجتبی رفیع‌یان

علی عسگری

مهناز نارویی

موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی

۱۳۹۴

عنوان و نام پدیدآور	تجربه برنامه‌ریزی در جهان: پیدایش و سیر تطور / نویسندگان پرویز اجلائی... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی. ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	۳۱۸ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۳۳۸-۰۸۱-۶
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	نویسندگان پرویز اجلائی، علی عسگری، مجتبی رفیعیان، مهناز نارویی.
موضوع	برنامه‌ریزی
موضوع	برنامه‌ریزی -- تاریخ
شناسه افزوده	اجلائی، پرویز، ۱۳۳۰-
شناسه افزوده	مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۴ ۴۷۴۴ ب ۳۰ / ۲۸ HD
رده‌بندی دیوینی	۳۲۰/۶
شماره کتابشناسی ملی	۳۱۶۸۵۳۹

نام کتاب: تجربه برنامه‌ریزی در جهان

پیدایش و سیر تطور

نویسندگان: پرویز اجلائی، مجتبی رفیعیان، علی عسگری، مهناز نارویی

به اهتمام: پرویز اجلائی

ناشر: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: تابستان ۱۳۹۴

قیمت: ۱۸۰۰۰۰ ریال

آماده‌سازی ادبی و هنری: دفتر خدمات پژوهشی مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: انتشارات جنگل

آدرس ناشر: خیابان شهید باهنر (نیاوران) - جمال آباد - خیابان شهید مختار عسگری - شماره ۶

تلفن: ۲۶۱۱۶۸۵۲

فهرست مطالب

۹	پیشگفتار.....
۱۳	آشنایی با نویسندگان کتاب.....
۱۵	بخش اول: کنش برنامه‌ریزی.....
۱۷	فصل اول: پیدایی و تطور برنامه‌ریزی اقتصادی.....
۱۷	۱- سرآغاز.....
۱۹	۲- مفاهیم کلی و چارچوب بررسی.....
۲۲	۳- برنامه‌ریزی اقتصادی دستوری.....
۲۲	۳-۱- دوران شکل‌گیری برنامه‌ریزی دستوری (۱۹۱۷-۱۹۲۸).....
۲۴	۳-۲- دوران طلایی برنامه‌ریزی دستوری (۱۹۲۹-۱۹۶۵).....
۳۳	۳-۳- دوران تجدیدنظر و اصلاحات پی‌درپی در برنامه‌ریزی دستوری (۱۹۶۰ تا پایان فروپاشی دهه ۹۰).....
۴۰	۴- برنامه‌ریزی اقتصادی ارشادی.....
۴۱	۴-۱- دوران طلایی برنامه‌ریزی ارشادی (۱۹۴۵-۱۹۷۴).....
۶۱	۴-۲- دوران بحران در برنامه‌ریزی ارشادی (۱۹۷۴-۱۹۸۲).....
۶۵	۴-۳- دوران تجدید نظر در نقش و جایگاه نهادهای برنامه‌ریزی (۱۹۹۰ به بعد).....
۶۸	۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۷۴	منابع و مأخذ فصل اول.....
۷۷	فصل دوم: تجربه و میراث برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای.....
۷۷	۱- سرآغاز.....
۸۵	۲- ماهیت مفهومی برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای.....
۸۷	۳- ریشه‌های شکل‌گیری نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای.....
۸۷	۳-۱- ریشه‌ها در کشورهای صنعتی.....
۹۵	۴- تغییر در تفکر برنامه‌ریزی.....

۵- تجارب برنامه‌ریزی شهری در سطح جهان.....	۹۸
۵-۱- تجارب برنامه‌ریزی شهری در جهان صنعتی.....	۱۰۱
۵-۲- تجارب برنامه‌ریزی در جهان صنعتی شونده.....	۱۱۳
۶- وضع کنونی و چشم‌انداز آتی: تحلیلی تطبیقی از گرایش‌های آینده.....	۱۱۹
۷- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۱۳۱
۱- عوامل سیاسی - اقتصادی.....	۱۳۱
۲- جریان‌های فکری و فلسفی.....	۱۳۱
۳- نظریه‌ها و تجارب برنامه‌ریزی شهری.....	۱۳۱
منابع و مآخذ فصل دوم.....	۱۳۹
فصل سوم: تجربه و میراث برنامه‌ریزی فضایی.....	۱۴۱
۱- سرآغاز.....	۱۴۱
۲- ریشه‌ها (محیط‌زیست، عدالت و چیدمان توسعه).....	۱۴۳
۲-۱- تعاریف و مفاهیم.....	۱۴۳
۲-۲- پیدایی و روند دگرگونی برنامه‌ریزی فضایی در کشورهای مختلف.....	۱۵۴
۳- تجربه فرانسوی: آمایش سرزمین.....	۱۶۴
۴- تجربه آلمانی: برنامه‌ریزی سرزمینی، نظم سرزمینی.....	۱۶۹
۵- تجربه هلندی: خلق فضای توسعه.....	۱۷۳
۶- برنامه‌ریزی فضایی در انگلستان.....	۱۷۸
۷- تشکیل اتحادیه اروپا و احیای دوباره آمایش.....	۱۸۱
۸- کوشش‌های آمایشی در جهان در حال توسعه.....	۱۸۵
۸-۱- تجربه کره جنوبی.....	۱۸۶
۸-۲- برنامه‌ریزی فضایی در ژاپن.....	۱۸۹
۸-۳- وضعیت کشور چین و تلاش‌های آمایشی این کشور.....	۱۹۱
۹- وضع کنونی و چشم‌انداز آتی.....	۱۹۳
منابع فصل سوم.....	۱۹۶
بخش دوم: اندیشه برنامه‌ریزی.....	۱۹۹
فصل چهارم: فرهنگ‌های برنامه‌ریزی.....	۲۰۱
۱- سرآغاز.....	۲۰۱
۲- پیدایش مفهوم فرهنگ برنامه‌ریزی.....	۲۰۲
۳- فرهنگ برنامه‌ریزی چه چیز نیست؟.....	۲۰۸
۱- فرهنگ برنامه‌ریزی به معنای نوعی نظام برنامه‌ریزی که با ایدئولوژی یا باورهای قومی یا	

۲۰۹.....	مذهبی خاصی مرتبط باشد، نیست.....
۲۱۰.....	۲- مفهوم «فرهنگ برنامه‌ریزی» با رهیافت ذات‌گرایی فرهنگی سازگاری ندارد.....
۲۱۲.....	۳- مفهوم «فرهنگ برنامه‌ریزی» یک متغیر مستقل نیست که بقیه متغیرهای مرتبط با برنامه‌ریزی را تعیین کند.....
۲۱۳.....	۴- تعریف فرهنگ برنامه‌ریزی.....
۲۱۶.....	منابع فصل چهارم.....
۲۱۷.....	فصل پنجم: اقتصاد سیاسی برنامه‌ریزی.....
۲۱۷.....	۱- سرآغاز.....
۲۱۹.....	۲- تاریخچه سیاست‌گذاری اجتماعی.....
۲۲۵.....	۳- دستاوردها.....
۲۲۸.....	۴- چشم‌اندازها.....
۲۳۱.....	۵- اقتصاد سیاسی برنامه‌ریزی و نقش دولت.....
۲۳۱.....	۶- برنامه‌ریزی، بازار و دولت.....
۲۳۴.....	۷- نگاه نو.....
۲۳۶.....	۸- ختم کلام.....
۲۴۰.....	منابع فصل پنجم.....
۲۴۱.....	فصل ششم: تمرکززدایی از برنامه‌ریزی.....
۲۴۱.....	۱- سرآغاز.....
۲۴۲.....	۲- تمرکز و تمرکززدایی.....
۲۵۴.....	۳- سازمان (نظام) برنامه‌ریزی.....
۲۶۴.....	منابع فصل ششم.....
۲۶۵.....	فصل هفتم: پارادایم‌های برنامه‌ریزی.....
۲۶۵.....	۱- سرآغاز.....
۲۶۶.....	۲- پارادایم برنامه‌ریزی و تحولات آن.....
۲۶۹.....	الف- پارادایم اول (برنامه‌ریزی بخشی یا کالبدی).....
۲۷۰.....	ب- پارادایم دوم (برنامه‌ریزی جامع).....
۲۷۴.....	ج- پارادایم سوم (برنامه‌ریزی دموکراتیک).....
۲۸۸.....	منابع فصل هفتم.....
۲۸۹.....	فصل هشتم: درس‌هایی برای ایران.....
۲۸۹.....	۱- سرآغاز.....
۲۹۱.....	۲- فرهنگ برنامه‌ریزی امروز ایران.....

۲۹۸.....	۳- پارادایم ایرانی و توصیه‌ها برای تحول
۲۹۸.....	الف - ماهیت برنامه
۳۰۱.....	ب - ماهیت برنامه‌ریزی
۳۰۳.....	ج - آماج برنامه
۳۰۶.....	د - دامنه برنامه
۳۰۶.....	هـ - سطح برنامه
۳۰۷.....	منابع فصل هشتم
۳۰۹.....	واژنامه
۳۱۵.....	نمایه

پیشگفتار

کتابی که پیش رو دارید بخشی از نتایج پژوهشی است که در طول سه سال (از ۱۳۸۶ تا ۱۳۸۹) در موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی انجام شده است. این کتاب دو بخش مستقل و در عین حال مرتبط دارد: در بخش اول سه پژوهش گر، پیدایش و تحولات سه حوزه اصلی برنامه‌ریزی یعنی برنامه‌ریزی اقتصادی، شهری و منطقه‌ای و برنامه‌ریزی فضایی (که در ایران بیش‌تر با عنوان آمایش شناخته می‌شود) در سطح جهان را با دقت کاویده‌اند. هنر این نویسندگان در ترکیب خلاصه‌نویسی با جامعیت بوده به‌طوری که کوشیده شده تجربیات اصلی و مهم هیچ حوزه‌ای مورد غفلت قرار نگیرد. روشن است که در این بخش، هدف؛ بهره‌گیری از تجربه‌های جهانی بوده و وضع ایران که به‌طور معمول از آن بیش‌تر آگاهییم، مورد نظر نبوده است.

بخش اول سه فصل را در بر می‌گیرد. در فصل اول، دکتر علی عسگری تجربه جهانی برنامه‌ریزی اقتصادی را به تفصیل بررسی کرده است. این بررسی برنامه‌ریزی متمرکز رایج در کشورهای سوسیالیستی سابق، و همین‌طور برنامه‌ریزی‌های ارشادی در کشورهای صنعتی و در حال توسعه را در بر می‌گیرد و توصیف و تحلیلی جامع و در عین حال خلاصه و کوتاه از تجربه برنامه‌ریزی اقتصادی فراوی خواننده می‌گذارد.

فصل دوم کتاب، به تجربه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای اختصاص دارد. در این فصل دکتر رفیعیان بحث را از مفاهیم و رویکردهای متفاوت غالب در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای شروع کرده و در کنار آن به دقت خاستگاه‌ها و ریشه‌های پیدایی برنامه‌ریزی برای

شهرها و مناطق (فضا) به جای اقتصاد را در کشورهای صنعتی و در حال توسعه شرح داده است. در این فصل نویسنده کوشیده تا دگرگونی‌ها و تحولات پدیدار شده در اندیشه و عمل برنامه‌ریزی را به‌عنوان کلی یکپارچه و در رابطه با یکدیگر مورد توجه قرار دهد.

فصل سوم، به مبحث برنامه‌ریزی فضایی می‌پردازد. موضوعی که در ایران از آن با عنوان برنامه آمایش سرزمین بسیار سخن گفته شده اما کم‌تر به مبانی علمی و تجربی آن به‌طور مشخص پرداخته شده است. در این فصل خانم نارویی از پیدایش اندیشه و عمل برنامه‌ریزی برای فضا شروع کرده و به دنبال آن به مهم‌ترین تجربه‌های برنامه‌ریزی فضایی در فرانسه، آلمان، هلند و انگلستان و احیای دوباره آن در دهه‌های اخیر در مقیاس اروپا (آمایش اروپا) پرداخته است. جالب این‌که نویسنده برخلاف رسم رایج، به تجربه کشورهای اروپایی بسنده نکرده و تجربه‌های کشورهای کره جنوبی، ژاپن و چین که تلاش‌های قابل توجه و مفیدی در این زمینه داشته‌اند، را نیز شرح داده است. در نهایت این فصل با تحلیلی کلی از وضعیت کنونی این نوع برنامه‌ریزی و پیش‌بینی آینده آن در اروپا و آسیا پایان می‌پذیرد.

در بخش دوم کتاب کوشیده شده تا براساس دانشی که در بخش اول فراهم آمده به تحلیل و ارزیابی کلان برنامه‌ریزی پرداخته شود. بدین منظور از دو مفهوم کلیدی فرهنگ برنامه‌ریزی و پارادایم برنامه‌ریزی استفاده شده است. با این امید که چنین ترکیبی بتواند درکی کلی و کلان از آن‌چه تاکنون با عنوان برنامه‌ریزی در کشورها و قاره‌های گوناگون انجام شده است، برای ما فراهم آورد. این بخش ۵ فصل دارد. در فصل چهارم (فصل اول این بخش) دکتر اجلالی به مفهوم فرهنگ برنامه‌ریزی که ساخته جان فریدمن، برنامه‌ریز منطقه‌ای شناخته شده جهانی است، می‌پردازد و اهمیت درک فرهنگ‌های برنامه‌ریزی برای شناخت، ارزیابی و سیاست‌گذاری درست کنش برنامه‌ریزی ملل گوناگون را به خواننده خاطر نشان می‌کند.

فصل پنجم به اقتصاد سیاسی برنامه‌ریزی، نقش و جایگاه دولت در آن و فصل ششم به تمرکززدایی از برنامه‌ریزی می‌پردازد. نویسنده هر دو فصل دکتر اجلالی است.

فصل هفتم به یک مفهوم کلیدی و مهم دیگر اختصاص یافته و آن مفهوم پارادایم

برنامه‌ریزی است. این مفهوم که خلاصه‌کننده نظام‌مند نظریه‌ها و دیدگاه‌های متنوعی است که درباره برنامه‌ریزی مطرح شده است، می‌تواند در کنار توجه به فرهنگ برنامه‌ریزی الگوی مناسبی برای درک و فهم نهاد برنامه‌ریزی در هر کشور باشد. نهادی که البته می‌تواند در درون خود تنوع‌هایی هم داشته باشد. همیشه برداشت‌های یکسانی از برنامه‌ریزی شهری و برنامه‌ریزی اقتصادی و فضایی وجود نداشته است، اما در هر صورت همیشه نظریه‌پردازان برنامه‌ریزی بر این باور بوده‌اند که نهاد برنامه‌ریزی از آن میزان یگانگی برخوردار بوده است که بتوان درباره پارادایم‌ها و فرهنگ‌های برنامه‌ریزی در هر کشور سخن گفت. این فصل را نیز دکتر اجلالی نوشته است. البته اصل و اساس این نگرش از تحول پارادایم‌های برنامه‌ریزی پیش از این در کتاب دیگری از همین مولف آمده است.^۱

ما نویسندگان این کتاب امیدواریم و علاقه‌مندیم بتوانیم در آینده به‌طور جدی به کار اساسی و نظری درباره برنامه‌ریزی در ایران بپردازیم؛ اما همان‌طور که پیش از این گفته شد، این کتاب درباره برنامه‌ریزی در ایران نیست و رویکرد عمومی و جهانی دارد. شاید فصل هشتم کتاب را بتوان بخشی جداگانه و یا پیوستی به‌شمار آورد که به کتاب اضافه شده است. در این فصل دکتر اجلالی کوشیده است با استفاده از دو مفهوم کلیدی فرهنگ برنامه‌ریزی و نظریه برنامه‌ریزی و با نوعی تحلیل محتوای مصاحبه‌ها، مقاله‌ها، سخنرانی و سایر اظهار نظرهای گروه بزرگی از صاحب‌نظرانی که در فاصله سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۶ درباره برنامه‌ریزی در ایران اظهار نظر کرده‌اند، به شیوه‌ای بسیار تخمینی و کاربر به تصویری محو از ویژگی‌های کنشی که در کشور ما از آن به برنامه‌ریزی تعبیر می‌شود، دست یابد. عنوان فصل هشتم، آخرین فصل کتاب «درس‌هایی برای ایران» است.

پرویز اجلالی، علی عسکری، مجتبی رفیعیان، مهناز نارویی

آشنایی با نویسندگان کتاب

۱- دکتر پرویز اجلالی، جامعه‌شناس و عضو هیئت علمی مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی می‌باشد. علاقه خاص وی در حوزه برنامه‌ریزی به نظریه برنامه‌ریزی است و مقالات متعددی در این زمینه به چاپ رسانیده است. آخرین کار او در این زمینه کتاب نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و مدرن است که با همکاری دو تن از همکاران همین کتاب در سال ۱۳۹۱ توسط نشر ثالث منتشر شده است.

۲- دکتر علی عسگری: عضو هیئت علمی دانشگاه یورک کانادا، که درجه دکترای خود را در رشته برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای از دانشگاه نیوکسل آپان گرفته و از سال ۱۳۸۴ استاد دانشگاه یورک کانادا است. فوق لیسانس نامبرده نیز در رشته اقتصاد توسعه از دانشگاه تهران می‌باشد.

۳- دکتر مجتبی رفیعیان: برنامه‌ریز شهری و منطقه‌ای و دانشیار دانشکده هنر تربیت مدرس می‌باشد و تاکنون مقالات و کتاب‌های متعددی در زمینه تخصص خود به چاپ رسانیده است. نامبرده یکی از همکاران دکتر اجلالی در کتاب نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و مدرن نیز می‌باشد.

۴- مهناز نارویی: کارشناس ارشد رشته برنامه‌ریزی فضایی از انستیتو سلطنتی فناوری سوئد و کارشناس دفتر آمایش سرزمین سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی در نیمه اول دهه ۱۳۸۰.